

**DE ONDERWIJZER : OPLEIDING
IN HET PERSPECTIEF VAN
PROFESSIONALISERING**

door

An BOSMANS-HERMANS

**Buitengewoon docent K.U.L. —
afdeling Historische Pedagogiek**

In de Nederlandse tijd werd in onze gewesten, voor de eerste maal, van regeringswege een adequate impuls gegeven tot de ontwikkeling van het volksonderwijs. Een degelijke opleiding voor toekomstige onderwijzers en permanente vormingsmogelijkheden voor reeds fungerende leerkrachten moesten de kwaliteit van het onderwijs verbeteren en van de "schoolmeester" een "deskundige" maken (1). Wat vijftien jaar doelgericht onderwijsbeleid in het leven had geroepen, ging echter in de periode na 1830 grotendeels teloor. Na verscheidene pogingen om een wettelijk kader voor de organisatie van het lager onderwijs te ontwerpen, werd op 23 september 1842 de eerste desbetreffende wet afgekondigd. Aldus begon een nieuwe fase in de ontwikkeling van het volksonderwijs. De wet betekende een definitieve aanzet van de organisatorische structurering van het volksonderwijs in België. De opvoeding van het volkskind zou voortaan behartigd worden binnen een door de overheid gecontroleerd sociaal systeem, zodanig gedifferentieerd en geordend dat substructuren en positiebekleders een specifieke bijdrage konden leveren tot het algemene doel : de uitbreiding en de kwalitatieve verbetering van het openbaar lager onderwijs.

Een organisatorische structurering van het onderwijs gaat, aldus verschillende sociologen, gepaard met een professionaliseringspro-

(1) Cfr. M. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842*, Leuven, 1970 (Werken op het gebied van de Geschiedenis en de Filologie, 5de reeks, dl. 7), p. 144-146.

ces (2). Vandaar dat we zouden mogen verwachten dat, sedert 1842, voor één van de voornaamste positiebekleders in het onderwijsstelsel, nl. de onderwijzer, een begin van professionalisering heeft plaats gehad, d.w.z. dat een proces op gang kwam waarbij : 1. een bepaald geheel van onderwijstaken werd toegewezen aan personen die daartoe deskundig werden geacht op basis van een ontvangen gespecialiseerde opleiding; 2. het onderwijzersberoep werd beoefend volgens aangeleerde en binnen de beroepsgroep aanvaarde standaarden; 3. het beroep werd verbonden met een bepaald sociaal aanzien; 4. de onderwijzersgroep als groep een maatschappelijke invloed nastreefde (3).

De huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek laat voorlopig echter niet toe een gedetailleerd antwoord te geven op de vraag of en in welke mate de onderscheiden aspecten van het professionaliseringsproces in de opeenvolgende decennia na 1842 gerealiseerd waren. Ik zal in deze bijdrage voornamelijk de eerste legitimeringsgrond van het onderwijzersberoep, nl. het verwerven van deskundigheid via een gespecialiseerde opleiding, onder de loep nemen. Daarnaast zal ik, in zeer beperkte mate, enkele verwijzingen maken naar andere legitimeringsgronden. Verder sociaal-historisch onderzoek op die terreinen moet uiteindelijk een globaal beeld van de 19de-eeuwse onderwijzer, zijn opleiding, vakbekwaamheid, sociale status en maatschappelijke actie, mogelijk maken. Voor de ontwikkeling van het volksonderwijs hebben die verschillende aspecten ongetwijfeld een rol gespeeld. Daarom heb ik, in deze bijdrage, de onderwijzersopleiding willen belichten als een aspect van het ruimere professionaliseringsproces.

Het zij ook even aangestipt dat ik met de term "onderwijzers" uitdrukkelijk de mannelijke leerkrachten in het lager onderwijs be-

(2) Cfr. C.E. BIDWELL, *The school as a formal organization*, in : J.G. MARCH (ed.), *Handbook of organizations*, Chicago, 1965, p. 972 e.v.; E. HOYLE, *The role of the teacher*, London, 1969, p. 80-93; J.A. VAN KEMENADE, *De katholieken en hun onderwijs. Een sociologisch onderzoek naar de betekenis van katholiek onderwijs onder ouders en docenten*, Meppel, 1968, p. 24-26.

(3) Wij willen uitdrukkelijk vermelden in welke betekenis wij de term "professionalisering" gebruiken, omdat onder wetenschapslui heel wat discussie bestaat over de inhoud van beroep, beroepsvorming, professionalisering en de kenmerken van een professionaliseringsproces. Wij inspireerden ons op : A.L. MOK, *Beroepen in actie. Bijdrage tot een beroepsociologie*, Meppel, 1973, p. 25-36 en 106.

doel, hun vrouwelijke collega's niet inbegrepen. Dat ik de onderwijzeres in deze bijdrage "links" laat liggen, is op de eerste plaats ingegeven door de overtuiging dat haar geschiedenis té belangrijk is om in één adem met die van de onderwijzers behandeld te worden. Het professionaliseringsproces verliep voor de onderwijzeres m.i. in grote mate anders dan voor de onderwijzer. Overigens kwam in de wet van 1842 haar opleiding niet ter sprake. Pas naar het eind van de jaren veertig toe werd de behoefte aan geschoolde onderwijzeressen naar voren gebracht, in het kader van het zich uitbreidende meisjesonderwijs. Alhoewel langzamerhand naar een uniformiteit tussen de jongens- en de meisjesopleiding werd gestreefd, ontwikkelden beide zich, o.m. wat betreft aantal instellingen, verantwoordelijkheid van de inrichtende macht, inhoud van de opleiding en rekrutering van de leerlingenpopulatie, op een verschillende wijze (4). Ook al was op het eind van de jaren zestig de administratieve regeling van beide typen vrijwel identiek, in de realiteit bleven heel wat verschillen bestaan. Die moeten begrepen worden op de achtergrond van de ontwikkeling van het meisjesonderwijs en van de situatie en de emancipatie van de vrouw. Omstreeks het midden van de negentiende eeuw werd voor de verbetering van het volksonderwijs de hoop in de eerste plaats op de mannen gesteld.

De vraag naar deskundige leerkrachten is a.h.w. inherent aan de inrichting van een goed functionerend onderwijssysteem. In de vernieuwde negentiende-eeuwse volksschool leek geen plaats meer te zijn voor dilettanten, voor weinig of slecht geschoolden. Vandaar dat in het kader van een wettelijke regeling van het openbaar onderwijs ook de basis werd gelegd voor de ontwikkeling van de onderwijzersopleiding (5). We zullen op de eerste plaats de institutionalisering van

(4) Betreffende de opleiding van onderwijzeressen liggen twee niet-gepubliceerde licentiaatsverhandelingen voor : G. COX, *De opleiding van onderwijzeressen in België van 1848 tot 1878* (K.U.L., Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 1978), en M. MAEYENS, *De opleiding van onderwijzeressen in België tot 1848* (ibid., 1977).

(5) Cfr. A. BOSMANS-HERMANS, *De onderwijzersopleiding in België, 1842-1884. Een historisch-pedagogisch onderzoek naar het gevoerde beleid en de pedagogisch-didactische vormgeving* (2 dln., niet-gepubliceerd doctoraatsproefschrift, K.U.L., Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 1977). Tenzij anders vermeld, steun ik mij op gegevens in dit proefschrift naar voren gebracht.

de opleiding belichten en wijzen op de resultaten daarvan voor de onderwijzerspopulatie; vervolgens zullen we een aantal kenmerken van de opleiding naar voren brengen.

Art. 35 van de wet van 23 september 1842 stipuleerde dat de regering onmiddellijk twee rijkskweekscholen zou oprichten, één in de Vlaamse en één in de Waalse provinciën. In iedere provincie kon bovendien een normaalafdeling worden toegevoegd aan één van de lagere hoofdscholen (6). De wetgever wees de onderwijzersopleiding echter niet exclusief toe aan de rijksinstellingen. Hij liet de mogelijkheid open dat ook private opleidingsinstellingen leerkrachten zouden vormen, die, wat betreft benoeming in het openbaar onderwijs, zouden gelijkgeschakeld worden met de afgestudeerden van de rijksinstellingen. Niet één artikel van de wet van 1842 had weliswaar rechtstreeks betrekking op de wettelijke erkenning van vrije kweekscholen; het principe van de gelijkberechtiging van de afgestudeerden van zowel wettelijk erkende vrije kweekscholen als rijkskweekscholen en normaalafdelingen kwam echter tot uiting in art. 10 van de wet. Dit artikel regelde de benoemingen in het gemeentelijk onderwijs (7). Het stipuleerde dat de gemeentelijke onderwijzers, overeenkomstig de gemeentewet van 30 maart 1836, door de gemeentebesturen zouden worden benoemd. Gedurende een overgangperiode van vier jaar moesten alle benoemingen aan de regering worden voorgelegd. Nadien waren de gemeenteraden ertoe gehouden, hun leerkrachten te kiezen onder de kandidaten die het bewijs konden voorleggen dat zij met vrucht, gedurende ten minste twee jaar, een opleiding hadden gevolgd in een rijkskweekschool, in een normaalafdeling verbonden aan een lagere hoofdschool, of in een privé kweekschool die gedurende ten minste twee jaar was onderworpen aan het door de wet van 1842 ingestelde inspectiesysteem. Onderwijzers die niet aan die voorwaarden voldeden, konden slechts worden benoemd op voorwaarde dat de gemeentelijke overheid daartoe een bijzondere toelating bekwam

(6) Met de lagere hoofdscholen wilde de wetgever een onderwijsniveau tot stand brengen, gelegen tussen het lager en het middelbaar onderwijs. Per provincie zouden door de Staat drie dergelijke instellingen worden ingericht. In 1850 werden ze omgevormd tot lagere middelbare scholen.

(7) Aangestipt zij dat de organisatie van het openbaar lager onderwijs vrijwel volledig werd toevertrouwd aan de gemeenten. De Staat en de provincie traden zelf niet op als inrichtende macht. Een uitzondering op die regel werd gemaakt met betrekking tot de lagere hoofdscholen : zij werden door de Staat op de been gebracht.

vanwege de regering. In het perspectief van de professionalisering van het onderwijzersberoep waren art. 35 en art. 10 van zeer groot belang. Overeenkomstig die artikelen zou de opleiding van kandidaat-onderwijzers voortaan normalerwijze gebeuren in daartoe bestemde instellingen. Door de gemeentebesturen de verplichting op te leggen hun onderwijzers in de regel te kiezen onder de kandidaten die een door de wet erkende scholing hadden genoten, creëerde de wetgever een institutionele band tussen de opleiding en de positietoewijzing in het openbaar onderwijs. Daardoor werd de deskundigheid van de toekomstige beroepsbeoefenaars formeel gelegitimeerd. De wetgever maakte van de geïnstitutionaliseerde beroepsopleiding de sleutel tot de beroepsuitoefening. Hoewel hij alleen maatregelen kon treffen voor de inrichting van het openbaar onderwijs, werd, in 1842, de problematiek van de onderwijzersopleiding voor het vrij en voor het openbaar onderwijs als één geheel beschouwd. In de voorbereidings- en de uitvoeringsfase van de wet maakten de bisschoppen en ook het ministerie van Binnenlandse Zaken eenvoudigweg de som van het aantal scholen en van de dienstdoende onderwijzers in de vrije en de openbare sector en berekenden ze op basis daarvan de vermoedelijke behoefte aan afgestudeerde onderwijzers. In de jaren veertig waren de beleidsvoerende instanties het eens over de noodzaak van een beroepstraining van onderwijzers voor de verbetering van het lager onderwijs als geheel.

Na de afkondiging van de wet was de organisatie van de onderwijzersopleiding één van de eerste taken van de regering, teneinde de gemeenten in de mogelijkheid te stellen eind 1846 hun onderwijzers te kiezen onder de afgestudeerden van de erkende opleidingsinstellingen. Begin 1843 begon de minister van Binnenlandse Zaken overleg te plegen met de verschillende instanties die bij de organisatie van het kweekschoolwezen betrokken waren. Hij stelde voorwaarden aan de gemeenten die een kweekschool op hun grondgebied wensten, informeerde bij de provinciebesturen naar de mogelijkheden tot het oprichten van normaalafdelingen en vatte onderhandelingen aan met de kerkelijke overheid betreffende de aanneming van de bisschoppelijke kweekscholen — opgericht sedert 1836 — en de organisatie van de rijksinstellingen. De mogelijke wettelijke erkenning van de bisschoppelijke kweekscholen werd geen ogenblik in twijfel getrokken. Daarnaast voorzag de regering de oprichting van een rijkskweekschool te Lier en te Nijvel en ten slotte werd ook de inrichting van normaalafdelingen in het vooruitzicht gesteld. Voor de opleidingsvormen,

door een provinciale of gemeentelijke overheid vóór 1842 gecreëerd (8), liet de regering geen ruimte. Zij maande zelfs de betrokken besturen aan, de instellingen meteen te sluiten. Kerk en Staat werden aldus, de facto, de twee inrichtende machten van de wettelijk erkende onderwijzersopleiding. In april 1844 konden de rijkskweekscholen geopend worden en begon voor de bisschoppelijke kweekscholen een periode van wettelijke erkenning. De inrichting van normaalafdelingen liet nog op zich wachten. In 1846 werden de eerste 34 diploma's uitgereikt in de rijksinstellingen, in 1847 92 in de bisschoppelijke kweekscholen en in 1849 twee in de normaalafdeling te Virton. In het totaal werd, tijdens de periode dat de wet van 1842 van toepassing was, aan 7.422 onderwijzers een wettelijk diploma uitgereikt.

Het hoeft geen betoog dat de institutionalisering van de opleiding zich in de onderwijzerspopulatie liet gevoelen. De overheid waakte er overigens over dat wie een onderwijzersopleiding genoten had in de regel — ten minste voor een beperkte periode — in het openbaar onderwijs terecht kwam. Sedert 1854 moesten alle bursalen van de rijksinstellingen en sedert 1860 ook die van de bisschoppelijke kweekscholen de verbintenis aangaan om gedurende vijf jaar in het openbaar onderwijs te fungeren (9).

Een eerste, haast vanzelfsprekend resultaat van de institutionalisering van de opleiding was de enorme toename van het aantal gediplomeerden in de onderwijzerspopulatie. Eind 1860 — de aantallen zijn van dat jaar af bekend — telde men 4.749 fungerende onderwijzers : 3.477 in gemeentelijke, 324 in aangenomen, 2 in vrije aan de inspectie onderworpen en 946 in geheel vrije lagere scholen; 2.691, d.w.z. 35,65% onder hen, waren gediplomeerd; 3.056, d.w.z. 64,35%, niet. Eind 1869 waren die aantallen gegroeid tot 5.178 onderwijzers, van wie 4.271 in gemeentelijke, 136 in aangenomen, 6 in vrije aan de inspectie onderworpen en 765 in geheel vrije lagere scholen; 2.740,

(8) Cfr. M. DE VROEDE, , *o.c.*, p. 416-427.

(9) Aangestipt zij dat in die periode vrijwel alle kwekelingen een studiebeurs ontvingen, m.a.w. dat zij door hun sociale herkomst een studiebeurs nodig hadden om te kunnen studeren. Betreffende die herkomst, cfr. K. AUDOORE, F. MATTHYSSEN en J. PHILIPS, *De sociale herkomst van de onderwijzer in het midden van de negentiende eeuw. Een onderzoek betreffende Antwerpen, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen* (niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling, K.U.L., Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren, 1977).

d.w.z. 52,92% onder hen, waren gediplomeerd, 2.438, d.w.z. 47,08%, niet (10). Medio 1878, vlak vóór het invoeren van de nieuwe wet op het lager onderwijs, was één van de resultaten van de wet van 1842 : 6.166 fungerende onderwijzers, van wie 5.414 in gemeentelijke, 73 in aangenomen, 4 in vrije aan de inspectie onderworpen en 675 in geheel vrije scholen. Het aantal gediplomeerden was toen aangegroeid tot 4.521, d.w.z. 73,61% (tegenover 1.193, d.w.z. 26,39% niet gediplomeerden) (11).

Een tweede indicatie van de institutionaliseringstendens was de afname van het aantal benoemingen van niet-gediplomeerden in het gemeentelijk onderwijs. Reeds sedert het begin van de jaren '50 stelde de regering alles in het werk om de benoemingen van niet-gediplomeerden af te remmen (12). In de periode 1858-1860 gaf zij niettemin nog toestemming tot het benoemen van 196 mannelijke leerkrachten (13), in 1876-1877 nog slechts voor 64 (14). Het zij echter aangestipt dat niet-gediplomeerd-zijn niet noodzakelijk betekende dat de kandidaten geen beroepsvoorbereiding hadden ontvangen. Sommige steden probeerden geruime tijd hun onderwijzers voor de stadsscholen zelf te vormen. Daarbij speelden zeker niet alleen pedagogisch-didactische maar eerder politieke overwegingen een rol (15).

(10) J. SAUVEUR, *Statistique générale de l'instruction publique en Belgique dressée d'après les documents officiels*, Brussel, 1880, p. LXIII.

(11) *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique (1876-1878)*, p. 392-393.

(12) In een circulaire aan de provinciegouverneurs, dd. 27 januari 1851, stelde Charles Rogier, toenmaals minister van Binnenlandse Zaken, dat de benoeming van niet-gediplomeerden een uitzondering moest zijn. De provinciale inspecteurs kregen de opdracht een examen af te nemen van niet-gediplomeerden : *Bulletin administratif du ministère de l'Intérieur*, V, 1851, p. 23. In 1856 schreef minister Pieter De Decker dat de gemeenten bij voorkeur gediplomeerden moesten benoemen. Het aantal afgestudeerden nam, naar verluidt, voortdurend toe en een aantal onder hen was reeds geruime tijd werkloos : De Decker aan de gouverneurs, 22 januari 1856, *Bulletin administratif du ministère de l'Intérieur*, X, 1856, p. 28-29.

(13) J. SAUVEUR, *o.c.*, p. 550.

(14) *Rapport triennal...* (1876-1878), p. 388.

(15) Tot in het begin van de jaren zestig gaf de stad Gent de voorkeur aan hulp-onderwijzers en onderwijzers die in stedelijke normaalcursussen waren gevormd : "Rapport de la Commission de l'Instruction publique et des Beaux Arts, présentée en séance du Conseil Communal du 15 septembre 1860", Rijksarchief Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1851-1870, 2656. In het stedelijk onderwijs

Zoals reeds vermeld, waren de beleidvoerders het in het begin van de jaren veertig eens over de noodzaak van een degelijke onderwijzersopleiding. Over de vraag wie daarbij de verantwoordelijkheid moest dragen, waren Kerk en Staat het echter vrij vlug oneens. Naarmate de tegenstellingen tussen liberalen en katholieken toenamen, veranderde ook het gezichtspunt van waaruit het beleid betreffende het lager onderwijs en de onderwijzersopleiding werd geconcipieerd. In de jaren '60 leek het parool van de liberalen : de burgerlijke overheid staat in voor het openbaar onderwijs; de burgerlijke overheid zorgt voor de nodige onderwijzers voor dat onderwijs (16). Die optie kwam ten volle in het beleid tot uiting bij de invoering van de wet van 1 juli 1879. De eerste schoolstrijd (1879-1884) veroorzaakte bruuske wijzigingen in de benoemingsmodaliteiten. In die periode kwamen alleen de afgestudeerden van de rijksinstellingen in aanmerking voor een benoeming in het openbaar onderwijs. In de bisschoppelijke kweekscholen werden onderwijzers gevormd voor het pas ingerichte en van het openbaar onderwijs volledig gescheiden katholieke onderwijsnet. Zeker in het katholieke net, maar ook in het openbare, werd in deze periode het tekort aan gediplomeerden aangevuld door ongediplomeerden en leerling-onderwijzers. De reactie op de wet van 1879 zorgde immers voor een explosie van de behoefte aan onderwijzers.

te Brussel kregen monitoren en hulponderwijzers een bijzondere scholing in het vooruitzicht van hun benoeming. Tot in 1875 rekruteerde de stad een groot gedeelte van haar onderwijzers onder de oud-leerlingen van de stadsscholen. Bekwame leerlingen werden soms reeds van de leeftijd van dertien jaar af in het onderwijs ingeschakeld. De onderwijzer vertrouwde hen allerlei taken toe : het uitdelen van leermiddelen, het toezicht, het onderricht in sommige vakken. Zij ontvingen daarvoor een kleine bezoldiging. Door zelfstudie en het bijwonen van de stedelijke normaalcursussen konden zij zich verder bekwamen. Na enkele jaren werden zij benoemd tot hulponderwijzer en vervolgens tot onderwijzer. Cfr. Th. BRAUN, "Les moniteurs dans les classes de l'école primaire", *L'Abeille*, XI, 1865-1866, p. 197-201; A. SLUYS, *Mémoires d'un pédagogue*, Brussel, 1939, p. 26-28 en 33-34.

(16) In 1860 zei Ch. Rogier overigens uitdrukkelijk : "La loi de 1842 institue des écoles normales pour former des instituteurs communaux; les élèves de ces écoles sont en quelque sorte des candidats que l'Etat, que l'administration publique offre aux communes. Il est donc rationnel que les communes choisissent leurs instituteurs parmi ces candidats préparés par le gouvernement" : *Annales Parlementaires, Sénat, 1859-1860* (zitting van 22 februari 1860), p. 93.

Het officieel kweekschoolonderwijs stond voor de opgave, niet alleen te voorzien in de normale jaarlijkse behoefte aan onderwijzers, maar het werd bovendien geconfronteerd met enkele honderden open plaatsen van ontslagnemers (17). Niet alleen echter in de sector van het openbaar onderwijs hadden ingrijpende wijzigingen plaats. Van nog grotere omvang waren de veranderingen in het vrije onderwijs. Geconfronteerd met de laïciserende tendenzen van het nieuwe onderwijsbeleid, nam de kerkelijke overheid radicale maatregelen. Zij beschouwde het openbaar onderwijs als onaanvaardbaar voor de opvoeding van katholieke kinderen en ze trachtte daarom reeds tegen het nieuwe schooljaar 1879-1880 een alternatief onderwijsnet op te bouwen. In dat kader werd een tweevoudige strategie gevolgd : enerzijds trachtte de kerkelijke overheid de ouders te bewegen hun kinderen weg te houden uit het gemeentelijk onderwijs en anderzijds kregen de pastoors de opdracht in hun parochie het vrije onderwijs te verzekeren. Parallel aan de officiële organisatie van het onderwijs, moest aldus een vrij onderwijsnet worden gerealiseerd, met parochiale en dekanale schoolcomités onder het gezag van de diocesane overheid. Bovendien stelden de bisschoppen burgerlijke inspecteurs aan om de onderwijskundige organisatie van de nieuwe scholen te verzekeren. Zij konden daarbij rekenen op een aantal bekwame figuren die onder de wet van 1842 in het openbaar onderwijs hun sporen hadden verdiend. Diocesane conferenties en retraites moesten de voormalige officiële bijscholing vervangen.

Eén van de grote opgaven voor de kerkelijke overheid was de werving van personeel. De zaken lagen het eenvoudigst waar de gemeentelijke leerkrachten bereid waren ontslag te nemen. Elders zou

(17) Betreffende het aantal ontslagnemers in het gehele land liggen de volgende cijfers voor. Volgens de officiële gegevens namen, van 1879 tot 1881, in het totaal 1891 onderwijzers en hulponderwijzers en 1504 onderwijzeressen en hulp-onderwijzeressen ontslag uit het openbaar onderwijs. Van de mannelijke leerkrachten namen er, naar verluidt, 949 ontslag om mutatie- en promotieredenen; 58 om naar het middelbaar onderwijs over te stappen; 215 werden gepensioneerd; 88 zegden het onderwijs definitief vaarwel en 581 gingen naar het vrij onderwijs over. De groep van de vrouwelijke leerkrachten was voor dezelfde categorieën onderverdeeld in 586, 35, 47, 77 en 759. In het totaal telde men aldus 1335 ontslagnemers die van het openbaar naar het vrij onderwijs overstapten. *Rapport triennal...* (1879-1881), p. 456-457. Volgens de katholieken namen 1750 leerkrachten uit het openbaar onderwijs ontslag : P. VERHAEGEN, *La lutte scolaire en Belgique*, Gent, 1905, p. 178.

voorlopig minder geschoold personeel, of zelfs de parochiegeestelijkheid zelf, het onderwijs verzorgen. Op sommige plaatsen betekende dat een terugkeer "à ce qui se pratiquait avant 1842, c.-à.-d. réunir les fonctions de sacristain, d'organiste et de maître d'école" (18) : een rollencombinatie die de regering sedert de jaren vijftig in de opleiding tegenging.

Aldus was de periode 1879-1884 beslist niet bevorderlijk voor het professionaliseringsproces. Na de schoolstrijd knoopte de katholieke regering opnieuw aan bij de ontwikkelingslijnen van vóór 1879. Meer dan onder de wet van 1842 zouden het openbare en het vrije onderwijs en de daarbij aansluitende onderwijzersopleiding echter een eigen weg blijven gaan.

Bekwame onderwijzers opleiden was de algemene functie die het kweekschoolwezen in het kader van de organisatie van het volksonderwijs kreeg toegewezen. Vandaar dat een aantal kenmerken van de onderwijzersopleiding te begrijpen zijn als antwoorden op systeem-interne eisen, ook al zijn die op hun beurt een uiting van gangbare socio-culturele opvattingen en normen. Aldus opteerde zowel de burgerlijke als de kerkelijke overheid in het begin van de jaren veertig voor een driejarige opleiding in internaatsverband, geïnspireerd op de Pruisische "Lehrerseminare". Via onderwijs en praktische oefeningen moesten de toekomstige onderwijzers de nodige kennis, houdingen en vaardigheden verwerven om hun onderwijstaak te kunnen uitoefenen. Het streng gereguleerde internaat fungeerde als een pedagogische omkadering van de studietijd en bood de directie de mogelijkheid om de kwekelingen van nabij te volgen en te beïnvloeden. Het doel van de gehele organisatie was een volledige concentratie op het toekomstige beroep : het voortdurend nastreven van een ideaaltypisch beroepsbeeld.

Theoretisch beschouwd, fungeerde het ideaalbeeld van de onderwijzer als het uiteindelijke doel van het pedagogisch-didactische handelen. In de concrete historische werkelijkheid was van een vooropgezette strategische planning en van een stelselmatige uitvoering daarvan vaak weinig sprake. Niettemin kunnen we uit geformuleerde opvattingen, uit het gevoerde beleid en uit de concrete vormgeving van de opleiding een aantal kenmerken afleiden betreffende het pe-

(18) Aartsbisschoppelijk archief Mechelen, *Fonds Onderwijs*, II, 13 : verslagen van de dekens, dekenij Leuven, verslag van de vergadering van de pastoors, 15 april 1879.

dagogische doel en de wijze waarop het werd geoperationaliseerd en gerealiseerd.

Mgr. Cornelis Van Bommel (19) heeft omstreeks 1840 de ideale volksonderwijzer en de opleiding die hij moest ontvangen getypeerd (20). Zijn ideeën golden als referentiepunt voor de denkbeelden van de andere bisschoppen. Onderwijzer zijn, was volgens Van Bommel niet zomaar een functie waarvoor men werd betaald. Het was een belangrijke en eervolle opdracht. De verantwoordelijkheid van de onderwijzer sloot aan op die van de ouders. Hij moest de kinderen niet alleen onderwijzen, maar hen ook een opvoeding geven gebaseerd op godsdienst en moraal. Personen die zich, zoals de Broeders van de Christelijke Scholen, volledig ten dienste stelden van opvoeding en onderwijs en die zich bovendien op de eerste plaats door religieuze motieven lieten leiden, benaderden het meest het beeld van de ideale onderwijzer. Ook aan de leken stelde Van Bommel hoge eisen. Zij moesten uitmunten in deugdzaamheid en hun levenstaak beschouwen als een dienst aan God en de mensen. Zij moesten de christelijke leer kennen en beleven, een flinke dosis profane kennis bezitten en talent hebben om te onderrichten. Hij maakte een onderscheid onder de leerkrachten naargelang dat ze zouden onderwijzen in de gewone volksscholen op het platteland of in lagere scholen eerder bestemd voor de stad. In dit laatste type moesten de onderwijzers een meer uitgebreid onderwijs kunnen verstrekken.

Enigermate werd, zowel in de opleiding ingericht door de bisschoppen als in die door het Rijk, rekening gehouden met het beroepsbeeld van de plattelandsonderwijzer enerzijds en met dat van de stedelijke leerkracht anderzijds. In de bisschoppelijke kweekscholen gold tijdens de jaren veertig het principe dat voor toekomstige plattelandsonderwijzers een basisprogramma volstond; een meer uitgebreid programma, met vakken als boekhouden, recht, handel en natuurkennis, werd voorbehouden aan wie een functie in de stad ambieerde. In de leerprogramma's bestemd voor de bisschoppelijke kweekscholen kwam dit onderscheid weliswaar niet tot uiting. Het

(19) 1790-1852. Priester gewijd in 1816; stichter en directeur van het kleinseminarie te Hageveld bij Haarlem, van 1817 tot 1825; bisschop van Luik sedert 15 november 1829.

(20) Cfr. [C.R.A. VAN BOMMEL], *Exposé des vrais principes sur l'instruction publique, primaire et secondaire, considérée dans ses rapports avec la religion*, Luik, 1840, p. 24-25, 430-432 en 550-556.

gemeenschappelijke reglement (1843) stipuleerde dat de opleiding vooral bestemd was voor toekomstige plattelandsonderwijzers. Ook het ministerie van Binnenlandse Zaken huldigde bij de organisatie van de rijksinstellingen het principe dat plattelands- en stedelijke onderwijzers niet een identieke functie hadden en bijgevolg enigszins verschillend moesten worden opgeleid. Op basis van dat onderscheid kregen de normaalafdelingen, verbonden aan de lagere hoofdscholen, de specifieke doelstelling, een beperkt aantal leerkrachten voor het stedelijk onderwijs te vormen. Toen de oprichting van normaalafdelingen op zich liet wachten, meenden liberale volksvertegenwoordigers zelfs te kunnen stellen dat België over voldoende plattelands-onderwijzers beschikte, maar aan stedelijke een volledig gebrek had. Daarop betoogde de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken echter dat de functie van de twee opleidingstypen, normaalafdelingen enerzijds en kweekscholen anderzijds, niet zo exclusief mocht worden beschouwd. De kweekscholen zouden zowel aan de steden als aan de dorpen onderwijzers afleveren (21). Niettemin bleven tot in 1861 verschillen bestaan tussen de inhoud van de scholing in de rijkskweekscholen, de normaalafdelingen en de bisschoppelijke kweekscholen. Ze stonden in relatie tot de verwachtingen t.a.v. de bekwaamheid van de onderwijzers. Nog in 1860 betoogden de bisschoppen dat de intellectuele vorming niet zo uitgebreid moest zijn als in de rijkskweekscholen, omdat de onderwijzer het in de taak die hem wachtte met een soliede basisvorming kon stellen. Een te hoge intellectuele vorming verhoogde, naar verluidt, de kansen dat hij zich als een pedant zou gedragen, of dat hij het volksonderwijs zou ontvluchten voor een beter gekwalificeerd beroep. Ook in de normaalafdelingen verschilde de opleiding van die in de kweekscholen. De jongeren werden er niet voorbereid op het kostersambt en kregen er geen land- en tuinbouwonderwijs. In 1861-1862 werd echter het onderscheid tussen de inhoud van de opleiding in normaalafdelingen, rijkskweekscholen en aangenomen kweekscholen opgeheven. Vanuit het standpunt van de opleiding bestond aldus het verschil tussen de bekwaamheidseisen, gesteld aan dorps- of stadsonderwijzer, niet meer.

Nog andere wijzigingen in het beeld van de onderwijzer lieten zich in de opleiding gelden. Aan liberale zijde werden, sedert het eind van de jaren vijftig, de religieuze dimensie van de

(21) Kamer van volksvertegenwoordigers, zitting van 26 januari 1844, *Moniteur belge*, XIV, 27, 27 januari 1844.

vorming en de koppeling van het kosters- en onderwijzersambt scherp bekritiseerd. In de plaats daarvan stelden de liberalen de noodzaak van een maatschappelijke opvoeding in het licht (22). In 1868 werden deze eisen gedeeltelijk in de opleiding geïncorporeerd. Lessen betreffende het sociale en economische leven moesten een theoretisch inzicht in de maatschappelijke ordening bijbrengen. De religieuze basis van de opleiding bleef echter onaangetast. Het beroepsbeeld dat Th. Braun in zijn *Cours d'éducation* (1869) de kwekelingen voorschreef, kan doorgaan als een concretisering van de gedragsnormen die aan de onderwijzers werden voorgeschreven. Het betrof overigens niet alleen de taak van de onderwijzer in zijn verhouding tot de leerlingen, de andere onderwijzers en de schooloverheid. Ook de relatie tot de pastoor, de rol van de onderwijzer in het socio-culturele leven en zijn gezinsleven werden onder de loep genomen. Het beeld van de godsdienstige, deugdzame, volgzame, dienstvaardige en plichtsbewuste onderwijzer, dat als een verwoording gold van het ideaal dat zowel in de rijks- als in de bisschoppelijke instellingen de kwekelingen werd voorgehouden, was echter vooral sedert de jaren '60 het voorwerp van hevige kritiek vanwege de liberalen. Zij bestreden het beeld van de onderwijzer als ondergeschikte van de pastoor en zij wensten zijn autonomie en mondigheid te bevorderen.

Sedert 1879 werd het verschil in opvattingen betreffende de functie van de onderwijzers in de opleiding vertaald. Terwijl in de bisschoppelijke instellingen de traditie van vóór 1879 doorliep, stelde minister Pieter Van Humbeeck (23) alles in het werk om een nieuw onderwijzertype te creëren. Volgens Van Humbeeck waren de openbare onderwijzers overheidsfunctionarissen die exclusief door de Staat moesten worden gevormd en gecontroleerd. Hij onderstreepte het belang van een morele, een staatsburgerlijke en een ruime intellectuele vorming, maar een religieuze vorming achtte hij niet noodzakelijk. In dat perspectief werd de functie van het internaat ter discussie gesteld. Om de gewetensvrijheid van de kwekelingen te verzekeren, kon, aldus Van Humbeeck, het externaat een meer aangewe-

(22) A. BOSMANS-HERMANS, "De sociale opvoeding van de toekomstige onderwijzers in de Belgische opleidingsinstituten van 1842 tot 1884", *Pedagogische Studiën*, LV, 1978, p. 19-25.

(23) 1829-1890. Advocaat; in 1860 verkozen tot volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Brussel; vice-voorzitter van de Kamer (1869-1870); minister van Openbaar Onderwijs (1878-1884).

zen opleidingsformule zijn. De katholieken keurden het nieuwe beroepsconcept af. Zij bleven opteren voor een integratie van de religieuze opvoeding in het geheel van het opvoedings- en onderwijsproces en voor een samenwerking tussen priester en onderwijzer.

De katholieke regering die in 1884 aantrad, maakte een eind aan de laïciseringspolitiek. Door de wet van 20 september 1884, aangevuld door die van 15 september 1895, meende de overheid aan de godsdienst opnieuw e n plaats te moeten verzekeren in het openbaar onderwijs. Vandaar dat hij ook in de onderwijzersopleiding opnieuw aan bod kwam, zij het meer bescheiden dan v or 1879 (24).

Aldus werd de negentiende-eeuwse onderwijzersopleiding geconcipieerd in functie van de eisen die de uitoefening van het beroep volgens de overheid aan de kandidaten zou stellen. Behoudens in de hierboven aangestipte punten, komt dat tot uiting in de ontwikkeling van de curricula, d.w.z. in het aandeel en de inhoud van de verschillende componenten van de leerprogramma's : de algemeen-vormende vakken, de pedagogisch-didactische vorming en de eventuele voorbereiding op nevenambten. Ook andere aspecten van de opleiding, zoals de toelatingsvoorwaarden, de studieduur, de evaluatie van de leerlingen, de organisatie van het internaatsleven en de inhoud van de sociale vorming van de toekomstige onderwijzers weerspiegelen opvattingen betreffende het ideale profiel van de onderwijzer dat in de opleiding werd gehanteerd.

De ontwikkeling van de onderwijzersopleiding was echter niet alleen een antwoord op systeem-interne eisen. Voor de negentiende-eeuwse politiek-ideologische machten gold de onderwijzersopleiding als een instrument om het volksonderwijs te beheersen. De spanningen tussen liberalen en katholieken lieten hun sporen na zowel op de institutionele als op de inhoudelijke ontwikkeling van de onderwijzersopleiding.

Wellicht meer dan welk ander punt van de wet van 1842 kreeg de oplossing van de problematiek van de onderwijzersopleiding het karakter van een vergelijk tussen liberalen en katholieken. Dat blijkt duidelijk uit de tekst betreffende de normaalafdelingen : de regering kreeg de mogelijkheid, niet de verplichting, tot de oprichting ervan.

(24) *Rapport triennal...* (1885-1887), p. LX-LXI en LXXX-LXXXI; *Rapport triennal...* (1894-1896), p. XLVI.

De liberalen namen vrede met het vooruitzicht van twee rijks- en zeven bisschoppelijke kweekscholen omdat zij op de inrichting van de normaalafdelingen rekenden. De bisschoppen van hun kant beschouwden die instellingen als een bedreiging en hoopten dat de regering van de haar geboden mogelijkheid geen gebruik zou maken. Tijdens de eerste jaren dat de wet van 1842 van toepassing was, concentreerde de strijd tussen Kerk en Staat inzake de onderwijzersopleiding zich op deze instellingen. Gedurende de volgende decennia weerspiegelde de onderwijzersopleiding de groeiende tegenstelling en de machtsverschuiving tussen liberalen en katholieken. Dat kwam o.m. tot uiting in de differentiële groei van het aantal openbare en bisschoppelijke instellingen en in het aantal diploma's dat in beide sectoren werd afgeleverd.

Na heel wat onderhandelingen werden op het eind van de jaren veertig, naast de twee rijkskweekscholen en de zeven bisschoppelijke, twee normaalafdelingen op zeer bescheiden wijze ingericht. Tijdens de jaren zestig werden echter nieuwe belangrijke impulsen gegeven aan de uitbreiding van de rijksinstellingen. Nog drie normaalafdelingen werden ingericht en in 1866 werd bij wet de oprichting van twee nieuwe jongenskweekscholen afgekondigd. De uitvoering van die wet liet echter nog meerdere jaren op zich wachten, voornamelijk omdat van katholieke zijde heel wat weerstand bestond tegen de uitbreiding van de rijksinstellingen. Slechts na volgehouden aandringen van enkele liberalen, werd in 1876 de eerste en in 1878 de tweede van de in 1866 aangekondigde scholen geopend. Op het eind van de jaren zeventig beschikte de Staat aldus over acht en de kerkelijke overheid over zeven instellingen om de opleiding van onderwijzers te verzekeren. De toename van het aantal instellingen en vooral de differentiële groei van het aantal rijks- en bisschoppelijke instellingen is niet te verklaren vanuit de uitbreiding van het lager onderwijs waarvoor een toenemend aantal bekwame onderwijzers nodig was: die konden desgevallend in de bestaande instellingen worden gevormd. De uitbreiding van het rijkskweekschoolwezen vindt zijn grond in het ongenoegen van de liberalen over het beperkte aantal diploma's dat in de rijksinstellingen, in vergelijking met de bisschoppelijke, werd afgeleverd (van 1846 tot 1860 werden 874 van de 2.087 uitgereikte diploma's uitgereikt in rijksinstellingen en 1.213 in bisschoppelijke). Herhaaldelijk schreven zij die achterstand toe aan het beperkte aantal openbare opleidingsinstellingen. Tijdens een belevingsperiode van 13 jaar (van 1857 tot 1870) hebben de opeenvol-

gende liberale regeringen alles in het werk gesteld om de uitbreiding van de rijksinstellingen te bevorderen. Zij motiveerden hun beleid vanuit het recht van de Staat om voor het openbaar onderwijs bestemde onderwijzers in openbare instellingen op te leiden. De katholieken ervoeren die politiek als een toenemende bedreiging voor de bisschoppelijke kweekscholen. Tijdens de jaren zestig werd hun invloed overigens sterk teruggedrongen. In 1863 werden voor de eerste maal meer diploma's uitgereikt in de rijksinstellingen dan in de bisschoppelijke, nl. 85 tegenover 81. Vooral sedert 1865 kregen ook de normaalafdelingen een belangrijk aandeel in het aanbod van gediplomeerden. In dat jaar studeerden 93 leerlingen af in de rijkskweekscholen, 53 in de normaalafdelingen en slechts 66 in de bisschoppelijke kweekscholen. Gedurende de volgende jaren konden deze laatste het aantal diploma's weliswaar opnieuw opvoeren, doch zij bleven in de schaduw van de rijksinstellingen. Het rijksonderwijs nam in de jaren zestig zulk een vlucht dat het totale aantal uitgereikte diploma's, dat 874 bedroeg in 1860, aangroeide tot 2.123 in 1870. In de bisschoppelijke instellingen nam het aantal gedurende die periode toe van 1.283 tot 2.151. In 1871 werd een wens vervuld die sommige liberalen reeds sedert de jaren veertig koesterden : het totale aantal gediplomeerden van de rijkskweekscholen lag hoger dan dat van de bisschoppelijke kweekscholen. In beide sectoren werden, van bij de aanvang tot in 1871, in het totaal respectievelijk 2.315 en 2.300 diploma's uitgereikt. Tijdens de jaren zeventig overtrof het aantal gediplomeerden van de bisschoppelijke instellingen opnieuw twee maal dat van de rijksinstellingen, nl. 166 tegenover 157 in 1876 en 152 tegenover 150 in 1877. De bisschoppelijke kweekscholen slaagden er echter niet in hun positie van vóór 1860 terug te winnen. Van 1846 tot 1879 werden in België 3.751 diploma's uitgereikt in de rijkskweekscholen en 3.620 in de bisschoppelijke kweekscholen. De differentiële groei van het kweekschoolwezen staat aldus duidelijk in relatie tot de politieke machtsverhouding tussen liberalen en katholieken.

Alhoewel de wet van 1842 het godsdienstonderwijs zowel in de kweekscholen als in de lagere scholen garandeerde, zagen de katholieken de uitbreiding van de rijkskweekscholen en normaalafdelingen niet graag gebeuren. Door de uitbreiding van het openbare kweekschoolwezen ten koste van de bisschoppelijke instellingen dreigde hun invloed op het volksonderwijs te verminderen. Bovendien vreesden ze dat de macht van de radicaal-liberalen zo groot zou worden

dat de wet van 1842 zou worden opgeheven. Toen dit laatste in 1879 werd gerealiseerd, ontstond zowel voor het lager onderwijs als voor het kweekschoolwezen in België een totaal nieuwe situatie. Terwijl de liberale regering de openbare instellingen voor onderwijzersopleiding met zes vermeerderde, voegden de bisschoppen aan de zeven bestaande vrije scholen maar één toe : de kweekschool van het bisdom Mechelen, het enige bisdom waar onder de wet van 1842 een bisschoppelijke kweekschool niet werd opgericht. In de rijksinstellingen werden in de periode 1880-1884 niet minder dan 1876 diploma's uitgereikt; in de bisschoppelijke kweekscholen werden ruim duizend onderwijzers gevormd. Het open conflict tussen Kerk en Staat had tot gevolg dat in de periode 1878-1884 geen sprake meer was van overleg en samenwerking tussen beide instanties.

Toen de katholieken in 1884 opnieuw aan het bewind kwamen, hebben zij op hun beurt hun stempel gedrukt op de organisatorische ontwikkeling van het kweekschoolwezen. Het aantal rijksinstellingen werd drastisch verminderd. Nieuw ingerichte lokalen, schoolmeubelen en leermiddelen kregen een andere bestemming, of werden openbaar verkocht; het jaarlijks uitgereikte bedrag aan studiebeurzen werd gevoelig verminderd. De vrije instellingen konden opnieuw aangenomen worden en wie tijdens de periode 1879-1884 afstudeerde in een bisschoppelijke instelling kon zelfs, na een examen, een wettelijk diploma behalen (25). Aldus werd de opleiding, in die instellingen tijdens de schoolstrijd verleend, na 1884 wettelijk gevaloriseerd. Naar de eeuwwisseling toe werden in de bisschoppelijke kweekscholen opnieuw meer diploma's uitgereikt dan in de rijks- en gemeentelijke : in 1894 telde men niet minder dan 202 gediplomeerden in de aangenomen bisschoppelijke, naast 105 in de rijks- en de gemeentelijke kweekscholen (26); in 1898 waren het er respectievelijk 287 en 120 (27).

Uit deze schets van een aantal kenmerken van de onderwijzersopleiding moge blijken dat, in het kader van de organisatie van het volksonderwijs, het probleem van de beroepsbekwaamheid van de onderwijzers inderdaad werd gesteld en dat in dat licht een geïnstitutionaliseerde opleiding werd gerealiseerd. Met uitzondering van de

(25) *Rapport triennal...* (1885-1887), p. 193.

(26) *Rapport triennal...* (1894-1896), p. 164-165.

(27) *Rapport triennal...* (1897-1899), p. 152-153.

periode van de schoolstrijd gold het volgen van een gespecialiseerde beroepsopleiding in de regel als een voorwaarde tot het uitoefenen van het beroep. Tot op zekere hoogte heerste er bovendien een vrij grote consensus betreffende het ideaalbeeld van de onderwijzer en op bepaalde tijdstippen legde de regering aan de opleidingsinstellingen zelfs een uniform opleidingsconcept op. Een aantal elementen laat aldus besluiten dat de eerste legitimeringsgrond in de 19de eeuw alvast gerealiseerd werd en dat daarmee ook de voorwaarde voor het op gang komen van het professionaliseringsproces vervuld was. Ik wil echter voorzichtig zijn en de sociale — ook de pedagogisch-didactische — werkelijkheid niet al te zeer vereenvoudigen omdat ik ze wil vangen binnen een wetenschappelijk begrippenkader. We treffen in de organisatie van het kweekschoolwezen ook kenmerken aan die eerder tegenindicaties voor een professionaliseringsproces schijnen te zijn. Professionalisering houdt immers in het algemeen een bewuste doelgerichtheid, zakelijkheid en specificiteit van de sociale verwachtingen en betrekkingen in. Opgeleid worden voor een beroep, betekent het verwerven van een aantal specifieke technieken zonder dat daarbij uitdrukkelijk de vorming van de persoonlijkheid wordt nagestreefd. Geen van laatstgenoemde kenmerken vinden we terug in het negentiende-eeuwse opleidingsconcept. Het ideaalbeeld van de negentiende-eeuwse onderwijzer is dat van de volksopvoeder die in en buiten de school ten dienste staat van zijn medemensen. In de kweekschool moest hij niet alleen kennis en vaardigheden verwerven, maar moest hij doordrongen worden van het opvoedersethos om zijn taak als een zending te gaan vervullen. Als wetenschappelijk onderzoeker sta ik aldus voor de keuze : laat ik de tegenindicaties doorwegen en besluit ik dat de eerste component van het professionaliseringsproces in de negentiende eeuw niet gerealiseerd werd, of zal ik stellen dat de eigenheid van de pedagogisch-didactische activiteit — ook van de professionele — ruimte laat voor een persoonlijk engagement van de opvoeders en dat daarom ook in de beroepsvoorbereiding de persoonlijkheidsvorming aan bod kan komen. Ik ben eerder geneigd dit laatste standpunt in te nemen.

Ten slotte wil ik vanuit de opleidingsproblematiek nog enkele relaties leggen naar de andere componenten van het professionaliseringsproces, relaties die eerder vragen zijn naar verder onderzoek.

Een eerste vraag is uiteraard of de afgestudeerde onderwijzers hun beroep inderdaad hebben uitgeoefend volgens de gedragspatronen die zij in de kweekschool meekregen. Door een uitgebreid

inspectiesysteem en door onderwijzersconferenties werden een uniformering en een verbetering van de beroepsuitoefening nagestreefd (28). De pedagogische pers droeg eveneens een steentje bij om de onderwijzers in hun klassepraktijk bij te staan (29). Niettemin blijft het voorlopig de vraag, of en in hoeverre de reële beroepsuitoefening verschilde van het ideaalbeeld dat in de opleiding werd verwoord. Uit de kritiek die sommige onderwijzers op hun opleiding gaven kunnen we totnógtoe alleen maar vermoeden dat tussen het gedroomde en het daadwerkelijke onderwijzerstype een hele afstand lag.

Betreffende de maatschappelijke positie van de onderwijzer — zijn sociale herkomst, inkomen, materiële levensvoorwaarden en sociale waardering — beschikken we voorlopig slechts over fragmentarische gegevens. Totnógtoe sluiten zij aan bij het beeld dat ook in de kweekscholen werd gehanteerd. De toekomstige onderwijzers werden, naar verluidt, gerekruteerd onder de kinderen van landbouwers, ambachtslui, kleine middenstanders, kosteren en onderwijzers. De pedagogische tijdschriften stelden de onderwijzer op de eerste plaats als een volksoepvoeder voor. Zij klaagden over de discrepantie tussen de grote diensten die de onderwijzer aan de maatschappij bewees en de beperkte honorering die hij daarvoor mocht ontvangen. Tijdschriften als *De Toekomst* en *Le Progrès* en enkele beroepsverenigingen

(28) Betreffende onderwijzersconferenties en inspectie werden aan de K.U.L., in de afdeling Historische Pedagogiek van de Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, de volgende licentiaatsverhandelingen gemaakt : D. BILLEN, *De conferenties voor onderwijzers en onderwijzeressen van 1895 tot 1914* (1974); A. JEURISSEN, *De conferenties voor onderwijzers van 1842 tot 1878* (1973); M. ROPPE, *De conferenties voor onderwijzers van 1879 tot 1895* (1974); M.D. LETERME, *Geschiedenis van de inspectie over het lager onderwijs, 1895-1914* (1976); R.M. MELS, *Geschiedenis van de inspectie over het lager onderwijs, 1879-1895* (1974).

(29) Cfr. M. DE VROEDE, "De Belgische onderwijzer omstreeks het midden van de 19de eeuw. Het streefbeeld gegeven door enkele vakbladen", *Onderwijzers in school en maatschappij. Belgische en Nederlandse situaties in de 19e en 20e eeuw*, Gent, 1978, p. 135-141 en verscheidene passages in M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw*, dl. I : *De periodieken, 1817-1878*, Gent-Leuven, 1973; dl. II : *De periodieken, 1878-1895*, Gent-Leuven, 1974; dl. III, *De periodieken, 1896-1914*, eerste stuk, Gent-Leuven, 1976; tweede stuk, Gent-Leuven, 1978.

zetten daarom de onderwijzers aan om op te komen voor hun belangen en te ijveren voor materiële lotsverbetering. Het duurde echter tot het einde van de 19de eeuw vooraleer goed georganiseerde beroepsverenigingen voor onderwijzers het standsbewustzijn bevorderden en als woordvoerders voor de beroepsgroep maatschappelijk gingen ageren (30). Toen pas begonnen de onderwijzers als groep hun lot in handen te nemen. De geschiedenis van die actie moet nog worden geschreven. Slechts wanneer dat is gebeurd zullen we weten in welke mate het professionaliseringsproces zich heeft doorgezet.

**LA FORMATION DE L'INSTITUTEUR
DANS LA PERSPECTIVE DE LA
PROFESSIONNALISATION**

par

An BOSMANS-HERMANS

RESUME

La première loi sur l'enseignement primaire, datée du 23 septembre 1842, réglementait et reconnaissait trois types d'institutions pour la formation des instituteurs : 1) les écoles normales de l'Etat; 2) les sections normales annexées aux écoles primaires supérieures (depuis 1850 : écoles moyennes); 3) les écoles normales agréées. Les conseils communaux étaient obligés de choisir de préférence les instituteurs parmi les diplômés de ces institutions. Ainsi fut établi un lien institutionnel entre la formation professionnelle et la nomination. Les capacités professionnelles des diplômés furent formellement légitimées.

Sous le régime de la loi de 1842 le but final des écoles et sections normales

(30) Betreffende een poging om reeds in de jaren veertig de onderwijzers te verenigen en tot mondigheid aan te zetten : F. SIMON, "Het onderwijzerscongres te Brussel, 23-26 september 1841 : onderwijzer tegen schoolmeester", *Onderwijzers in school en maatschappij*, p. 69-100.

était la formation d'instituteurs-éducateurs modèles, capables de transmettre avec compétence les connaissances, les aptitudes et les formes de comportement. Au surplus, les futurs instituteurs étaient appelés à être des personnes exemplaires au point de vue moral et religieux, aussi bien à l'égard de leurs compatriotes-adultes qu'à l'égard de leurs élèves. Plans d'études, organisation de la vie d'internat, conditions d'admission et formes d'évaluation étaient conçus en fonction de ce but. Les changements dans le profil professionnel avaient une influence sur les différents aspects de la formation. En plus, les tensions politico-idéologiques entre libéraux et catholiques jouaient un rôle important. L'évolution quantitative du nombre d'institutions et du nombre de diplômés reflète la lutte pour le pouvoir de ces deux groupes politiques.

La loi du 1 juillet 1879 a donné naissance à deux types de formation distincts : tandis que les institutions épiscopales (auparavant agréées) continuaient à donner un enseignement fondé sur la religion, les écoles de l'Etat s'efforçaient de former des instituteurs dans un climat neutre. Seuls les diplômés des institutions de l'Etat pouvaient être nommés dans l'enseignement public. Tant dans le réseau officiel que dans le réseau catholique le manque de diplômés fut comblé par des non-diplômés. Après la guerre scolaire les deux réseaux d'enseignement continuaient à travailler séparément. Néanmoins les diplômés des écoles normales épiscopales pouvaient être nommés à nouveau dans l'enseignement public et l'enseignement de la religion fut inscrit — bien que plus limité qu'avant 1879 — parmi les branches obligatoires des écoles normales officielles. Ainsi, sauf pendant la guerre scolaire, les autorités compétentes accordaient aux futurs instituteurs une image professionnelle presque identique.

La formation professionnelle a eu certainement une grande influence sur l'exercice de la profession d'instituteur. Elle était pour ainsi dire la condition pour uniformiser et revaloriser la profession et parvenir à plus de considération sociale et de conscience d'appartenir à une même profession. Aussi ces derniers aspects et les actions sociales des groupements d'instituteurs revêtent une signification importante dans l'évolution de la profession d'instituteur. Dans ces domaines beaucoup de recherches doivent encore être effectuées.

THE SCHOOLMASTER : TRAINING IN THE PERSPECTIVE OF PROFESSIONALIZATION

by

An BOSMANS-HERMANS

SUMMARY

Since the Act of September 23, 1842 the training of elementary school teachers has been institutionalized and controlled in Belgium. From that time

on the municipalities as a rule had to choose their elementary school teachers from the graduates of three certified types of training : 1. state training-colleges; 2. teacher-training sections attached to central elementary schools (since 1850 secondary schools); 3. certified training-colleges. Thus an institutional connection was brought about between the training and the situation-assignment, and the professional ability of people having enjoyed a certified training was formally legitimated.

In the period when the 1842 Act was operative the ultimate aim of the training was the image of the teacher-educator who could expertly convey knowledge, skills and conduct-patterns and who, moreover, as an exemplary moral-religious personality continuously acted as an educator both towards the schoolchildren and towards his adult fellow-citizens.

Curricula, organization of residential school-life, conditions of entry and evaluation-forms were drafted in function of this aim. Changes in the professional image exerted an influence on several aspects of the training. Furthermore, also the political-ideological tensions between liberals and catholics played an important part. The quantitative development of the number of institutions and the number of diplomas granted reflects the shifting of power which occurred between these two political groups.

When the 1842 Act was superseded in 1879 two separate training-types came into being, in function of two different types of teachers : the episcopal institutions (previously certified) kept working in the direction of a religiously founded ideal; the state-institutions tried to train teachers in a neutral sphere for the neutral public school. Both in the public and in the catholic networks the shortage of certificated teachers was supplied by uncertificated teachers. After the school-struggle the two networks remained in existence. After 1884, however, the graduates of the episcopal training-colleges could again be appointed in the public schools and religious teaching was again given a place — be it a more moderate one than under the 1842 Act — in the curriculum of the public training-colleges. Thus the ecclesiastical and the civil authorities have impressed a largely uniform professional image upon the teachers, except at the time of the school-struggle.

Undoubtedly the nineteenth-century teachers' training had exerted a great influence on the professionalization of the teaching profession. It was indeed the condition to come to an expert and uniform professional practice, more social appreciation and professional sense. The latter aspects and their attendant social action are of the utmost importance in the professionalization. In these domains, however, a great deal of investigation is yet to be made.

An Bosmans-Hermans, Vesaliusstraat 2, 3000 Leuven